
SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU:
PRIMER POLJSKE

VESTERPLATE ILI JEDVABNE: DEBATE O ISTORIJI I „KOLEKTIVNOJ KRIVICI“ U POLJSKOJ

Apstrakt: U ovom članku autor analizira debate koje se u Poljskoj vode oko istraživanja prečutanih aspekata nacionalne istorije i problema „kolektivne krivice“. Jedno od osnovnih pitanja koja se u tim debatama nameću glasi: da li se istraživanje „belih mrlja“ iz prošlosti može, ili čak mora, pretvoriti u traumatu neprekidnog kolektivnog samooptuživanja? U Poljskoj je 1998. osnovana specijalizovana ustanova, Institut nacionalnog pamćenja, koji se bavi istraživanjem, dokumentacijom i javnom edukacijom o događajima vezanim za nemačku i sovjetsku okupaciju tokom II svetskog rata i delovanje političke policije za vreme komunizma. Poljske debate o prošlosti posebno je rasplamsalo otkriće istoričara J.T. Grosa o učešću Poljaka u istrebljenju jevrejskog stanovništva gradića Jedvabne 1941. godine. U zaoštrenoj polemici koju je Grosova knjiga, objavljena 2000. godine, izazvala u stručnoj i široj javnosti korišćeni su argumenti metodološke, političke i moralne prirode. Ovaj slučaj je takođe poslužio kao povod za polemiku dvojice istaknutih istoričara u kojoj su identifikovane dve osnovne vizije nacionalne istorije: „monumentalna“, koja priznaje samo herojska dela kojima se nacija ponosi, i „skeptična“, koja traga za prečutanim činjenicama zbog kojih se treba stideti. Iako se oba učesnika u polemici zalažu za treću, „objektivnu“ istoriju koja će bez strasti tragati za istinom, jedan od njih naglašava ulogu monumentalne istorije u očuvanju kohezivnosti nacionalne zajednice, dok drugi ističe da i kolektivno priznanje sopstvenih zločina može biti osnova za nacionalni ponos.

Ključne reči: Kolektivno sećanje, „kolektivna krivica“, Poljska, Institut nacionalnog pamćenja, debata, istorija, istina.

Krajem devedesetih, čitava Srednja Evropa doživljava neku vrstu revizije „kolektivnog sećanja“. Neposredno posle liberalizacije 1989. godine i oslobađanja od komunizma, činilo nam se da je „istorija (srećno) zaboravljena“ – ponekad, kad je u pitanju najnovija istorija, čak suviše brzo... Trebalo je deset godina da se pojave ozbiljni nesporazumi između Češke, Slovačke, Nemačke i Mađarske, koji su u jednom trenutku ugrozili čak i razvoj međunarodne

saradnje. Izgleda da dužina ovog perioda „zatišja“ nije slučajna: i Poljskoj je trebalo deset godina nezavisnosti da započne jednu od najozbiljnijih debata o kolektivnoj odgovornosti.

Kolektivno pamćenje – bez obzira na to da li se tiče završnice borbe sa komunističkim režimom ili ranijih „ne(dovoljno)poznatih stranica“ poljske istorije – bilo je tokom poslednjih nekoliko godina bezbroj puta predmet diskusija: iz usko političkih razloga (kao oruđe mržnje, osvete ili pravde), pa čak i iz radoznalosti. Postoji ustanova koja služi kao neka vrsta čvorišta ili, bolje, žiže u kojoj se usredsređuje većina tih polemika i debata. Posredi je specifična ustanova kompleksnog identiteta – *Instytut Pamięci Narodowej*, što se može prevesti kao „Institut nacionalnog pamćenja“ (INP).

Razlozi za osnivanje Instituta bile su pre svega (ali ne samo!) „usko-politički“. INP se može posmatrati kao posledica „klimavog kompromisa“ postignutog između snaga koje su se zalagale za odlučnu i sveobuhvatnu „lustraciju“, tj. obelodanjivanje svih bivših tajnih saradnika političke policije koji danas pretenduju na javne funkcije (to je podupirala većina formacija povezanih sa pokretom „Solidarnost“) i, sa druge strane, snaga koje su se zalagale za „zataškavanje prošlosti“ i protiv lustracije (ovo rešenje su predlagale, što ne iznenađuje, pre svega postkomunističke snage, kao i – što je već čudnije – veoma uticajan krug oko Adama Miñjika (Michnik), čuvenog opozicionara iz osamdesetih godina, danas glavnog urednika najvećeg poljskog dnevnog lista, *Gazeta wyborcze* (*Gazeta Wyborcza*)).

Institut nacionalnog pamćenja, osnovan zakonom od 18.12.1998. godine, preuzeo je sve dokumente nastale kao rezultat rada „resora državne bezbednosti“ od 1944. do 1989. godine (dakle u doba komunističkog režima), kao i sve dostupne dokumente okupacionih snaga (tj. Trećeg Rajha i Sovjetskog Saveza) povezane sa okupacijom poljskih teritorija između 1939. i 1945. godine. Zadatak INP-a je sakupljanje, sređivanje, objavljivanje i naučna obrada tih dokumenata. Tri glavne ustanove – „stuba“ koje rade u okviru INP-a jesu Komisija za istraživanje zločina protiv poljskih građana, Ured za objavljivanje i arhiviranje dokumenata i Ured za javnu edukaciju. Ta tri „stuba“ ujedno predstavljaju tri glavna pravca rada Instituta: pravni (priprema podataka za javno tužilaštvo), istoričarski

(sakupljanje, obrada i istraživanje dokumenata) i edukativni (priprema materijala za škole, udžbenike, izložbe, novinare i sl.)¹.

Većina posmatrača bila je sigurna da će „usko politička pitanja“, tj. nalaženje konačnih odgovora u vezi s angažmanom javnih ličnosti u delatnostima tajnih policijskih službi komunističkog režima (ili njihovom nevinošću) dominirati radom Instituta bar tokom sledećih nekoliko godina. Pa ipak, na opšte iznenađenje, najvažniji slučaj, kojim je Institut počeo da se bavi 2000. godine, nije imao veze ni sa pitanjima lustracije ni sa patnjom Poljaka u vreme rata. Pred INP je postavljen zadatak da istraži zločin razotkriven u knjizi Jana Tomasa Grosa (Gross): *Susedi: Istorija uništenja jednog jevrejskog gradića 194. godine*.

Jan Tomas Gros – istaknuti poljski sociolog i istoričar, koji je kao žrtva političke represije emigrirao iz Poljske u SAD 1968. godine i već dugo se bavi „socijalnom istorijom“ poljskog društva u vreme Drugog svetskog rata – došao je do zastrašujućih podataka i svedočanstava: ispostavilo se, naime, da su u julu 1941. godine u istrebljenju jevrejskog stanovništva jednog gradića učestvovali – ili, tačnije rečeno, da su ga pod nemačkom komandom i kontrolom izvršili – Poljaci, sugrađani Jevreja iz Jedwabna.

Dokumenti i svedočenja ne ostavljaju mesta sumnji: pokolj jevrejskog stanovništva se sigurno dogodio. To, međutim, i kod najistaknutijih istoričara (o široj javnosti da i ne govorimo) nije otklonilo sve metodološke i moralne sumnje, kako zbog izuzetno komplikovane i složene istorije poljsko-jevrejskih odnosa, tako i zbog tragičnih okolnosti u kojima se 1941. godine dogodio zločin. Da navedemo samo najbitnije: Jedwabne se nalazi na istoku današnje Poljske, što znači da se u septembru 1939. našao u onom delu države koji je, na osnovu saradnje sa nacistima, zauzela sovjetska vojska. Još pre rata, poljsko-jevrejski odnosi u tom delu zemlje bili su posebno napeti, delimice zato što su poljske nacionalistički orijentisane stranke tu imale mnogo veći uticaj nego u drugim delovima zemlje. Pripadnici jevrejske manjine imali su mnogo razloga da se osećaju kao „građani drugog reda“. Otuda, verovatno, i pakleni Staljinov plan da se bar jedan deo jevrejskog stanovništva pridobije za „saradnju“ sa sovjetskim

¹ Više informacija o Institutu može se naći na njegovim Web-stranicama (www.ipn.gov.pl), gde osim poljske postoje i engleska, francuska, nemačka i ruska verzija teksta.

okupacionim snagama i uzme učešća u žestokim represijama (streljanja, deportacije u Sibir itd.). Rezultati su bili očigledni: većina Poljaka nije našla dovoljno intelektualne snage da se suprotstavi generalizaciji o „jevrejskoj kolaboraciji“. Predratni politički mit o „židokomunizmu“, tobože imanentnoj bliskosti komunizma i Jevreja, „potvrđivao se“ u njihovim očima na najgori mogući način.

Naravno, niko od ozbiljnih savremenih poljskih autora ne bi se usudio da navodi ove činjenice kao opravdanje za događaje koji su se odigrali u Jedvabnom; pa ipak, skoro odmah čuli su se apeli za „razumevanje“. Stručnjaci su počeli da postavljaju i druga pitanja: nije lako utvrditi šta se *tačno* desilo u Jedvabnom prvih dana jula 1941. godine. Da li je poljsko stanovništvo „samo“ sarađivalo za nemačkim *Enisatztruppen*, ili je to bio totalno poljski poduhvat? Da li je u pitanju nemačka ili „samostalna“, poljska inicijativa? Koliko je, u stvari, bilo žrtava? Da li je ubijen deo jevrejskog stanovništva, većina, ili svi? Da li je u pitanju izolovan slučaj, ili je pak reč o „regionalnoj inicijativi“, koja je obuhvatila većinu nekadašnjih poljskih teritorija koje su prvo zauzele sovjetske trupe 1939, a onda, 1941, nemačke? Ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu da je prof. Gros u svom istraživanju koristio i sudske dokumente nastale prilikom (nikad završene) sudske istrage slučaja, pokrenute u najgore doba staljinizma, 1952. godine: svakako – dobacivali su (s izvesnim pravom) kritičari – dokumenti koje je sastavljala ondašnja poljska UDBA teško mogu da posluže kao verodostojni izvori podataka, naročito ako se uzme u obzir da je glavni zadatak te istrage bio progon pripadnika poljskog nezavisnog (antinemačkog i antisovjetskog) partizanskog pokreta za vreme rata.

Osim toga, bilo je i dosta pitanja koja su se ticala ne toliko faktografije, koliko konstrukcije i stilistike rada. Po mišljenju mnogih, za rad profesora Grosa teško da se može reći da je napisan *sine ira et studio*, to jest nepristrasno; „on je pobrkao uloge istoričara i tužioca“, čulo se u brojnim diskusijama. Nije teško shvatiti da je intencija poljskog sociologa bila da prekine ćutanje: pa ipak, i njegove najvatrenije pristalice moraju da priznaju da bar neke glave *Suseda* više liče na „istorijski esej“ nego na monografiju *sensu stricto*.

Bilo je i drugih pitanja. Nisu zanemarljiva ni ona čiji su autori bili zabrinuti za „sliku Poljske u svetu“. Zašto, pitali su se oni, zbog jednog – užasnog, ali izolovanog – zločina, Poljska, jedna od

najvećih žrtava Drugog svetskog rata, treba da bude svrstana među „saradnike nacista“ i „izvršioce holokausta“ – ako ne u ozbiljnim, akademskim krugovima istoričara, onda bar u popularnom, medijskom, kolektivnom mnjenju? Šta će se desiti – pitali su mnogi – posle objavljivanja Grosove knjige „na Zapadu“ i medijske galame koja će uslediti?

Neslaganja oko „slučaja Jedwabne“ postala su osnova za najvatrejniju javnu diskusiju u „trećoj Republici“ (tj. Poljskoj posle 1989. godine), bar što se tiče poljske prošlosti. Ona se odvijala i u „popularnoj“ sredini (gde je, nažalost, dosta popularno bilo ako ne „negiranje“ zločina u Jedwabnom, onda bar njegovo „opravdavanje“, gde se obilato koristila ona najpopularnija mantra: „A vidi šta su oni prvo učinili našima...“), i kroz bezbrojne polemike u štampi² i drugim medijima, pa sve do sporova na političkom nivou. Vrlo bitan bio je i stav katoličke Crkve u Poljskoj, koja se, iako teško, oslobađa svog tradicionalističkog stava: poljski Episkopat, posle nekih kolebanja, odlučio se, ipak, za saopštenje koje se svodi na „Molimo za oprostaj“.

Nemoguće je u jednom kratkom članku razmotriti, pa čak ni samo imenovati sve „niveoe“ na kojima je vođena ova diskusija. Sa jedne strane, tu su „stručna“ istorijska pitanja, povezana sa rekonstrukcijom događaja, načinom njihove interpretacije i prezentacije, okvirom (širim ili užim) u kojem treba posmatrati „slučaj Jedwabne“ (Izolovan događaj? Deo panevropskog holokausta? Epizoda iz istorije poljskog antisemitizma i poljsko-jevrejskih odnosa? Epizoda iz „otpora sovjetskoj represiji“?). S druge strane, tu su problemi povezani sa političkim i etičkim posledicama otkrivanja i popularizacije „slučaja Jedwabne“ i knjige *Susedi* (Šta će se desiti sa ugledom Poljske u svetu? Kakve će posledice to otkriće imati po poljsko-jevrejske i poljsko-izraelske odnose? Šta je, u stvari, „kolektivna krivica“ i koje su njene granice? Da li mi, današnji građani Poljske, treba da se izvinjavamo za zločin koji se desio pre šezdeset godina, i ko to treba da uradi u naše ime?).

Dve godine posle pojave prvih članaka o „slučaju Jedwabne“, diskusija se smirila, bar neka pitanja su razrešena, a istraga se bliži

² Na sajtu jedne od uglednih nevladinih organizacija koja se bavi pitanjem međuetničkog dijaloga u Poljskoj zabeleženo je preko 250 članaka, pri čemu su autori izbora uzimali u obzir samo „najvažnije“, autorske stavove. Vidi: <http://www.pogranicze.sejny.pl/jedwabne/index.html>.

kraju. Grosova knjiga objavljena je u većini zapadnih zemalja, iza-
zvaši reakcije koje nisu bile baš pune simpatija prema Poljskoj, ali ni
suviše burne. Na šezdesetu godišnjicu događaja, 4. jula 2001. godine,
u gradiću Jedwabne otkriven je spomenik koji govori o tom stravič-
nom zločinu. U otkrivanju spomenika i pratećim ceremonijama učes-
tvovali su predstavnici poljskog parlamenta, biskupi katoličke
crkve, preživeli Jevreji, deo današnjih stanovnika gradića i predsed-
nik Poljske Aleksandar Kwaśniewski (Kwaśniewski), koji se u svom
govoru – ocenjenom kao jedan od najboljih u njegovom sada već
šestogodišnjem mandatu – duboko izvinio i izjavio da „skrušeno pri-
hvatamo istinu, čak i ako je strašna za nas“. Prekaljeni antisemiti vra-
tili su se – do sledećeg ovakvog slučaja? – ćutanju. A možda
najvažnije od svega: Institut je ovih dana završio istragu i pripremio
prvi deo materijala, tzv. „Belu knjigu“ (od preko hiljadu i po stranica)
u kojoj su sakupljeni svi podaci. Diskusija među istoričarima još uvek
traje: pre nekoliko dana, konzervativna izdavačka kuća „Frona“
objavila je zbirku monografija u kojima ugledni istoričari polemishu sa
nekim metodološkim stavovima prof. Grosa. No, niko među naučni-
cima ne sumnja u odgovornost Poljaka koji su učestvovali u pokolju.

Ipak, jedno od pitanja koja se nalaze, na izvestan način,
„između“ metodologije, etike i „društvene pedagogije“ ostaje – što
je možda i dobro? – otvoreno. Mislim na pitanje „prezentacije“ polj-
ske istorije – bolje rečeno, poljske prošlosti – „posle Jedwabna“.

U taj tok diskusije uključila su se, između ostalih, dvojica ve-
oma uglednih istoričara, poznatih po svom nezavisnom i hrabrom
stavu i demokratskim ubeđenjima još iz vremena kada su sarađivali
sa antikomunističkom opozicijom: prof. Pavel Mahcevič (Paweł
Machcewicz, sadašnji zamenik upravnika INP-a) i prof. Andžej No-
vak (Andrzej Nowak), predavač Jagjelenskog univerziteta u Krako-
vu. Suština njihove polemike, koja se vodila na stranicama
Żečpospolite (*Rzeczpospolita*), najozbiljnijeg dnevnika u Poljskoj,
može se svesti na naslov prvog članka: „Vesterplate ili Jedwabne?“

(Da bi čitaoci u Srbiji u potpunosti shvatili simbolički značaj
ove binarne opozicije, neophodna je jedna fusnota. Vesterplate je
jedno od primorskih utvrđenja na obodu Gdanjska, gde je u septem-
bru 1939. godine grupa od 217 poljskih vojnika tri nedelje pružala
otpor višestruko nadmoćnim nemačkim snagama. Naravno, takvih
mesta gde se, simbolično, „slabiji herojski bore protiv jačih, iako je

očigledno da će izgubiti“ ima bezbroj, i u Poljskoj i u svetskoj istoriji, od Masade i Termopila, preko Kosova polja, do tekšaškog Alama; pa ipak, iz mnogih razloga, u Poljskoj je baš Vesterplate dobio ovu simboličku ulogu. Tome je umnogome doprinela i jedna od poseta pape Jovana Pavla II Poljskoj (1987. godine, još u vreme komunističkog režima), koji je tokom mise namenjene mladima održane na Vesterplate izgovorio čuvene reči: „Svako od vas treba da brani ono što je za njega najvažnije. Svako od vas treba da ima i održava svoj mali Vesterplate!“).

Za Andžeja Novaka – koji je započeo ovu polemiku³ – Jedwabne je poslužilo samo kao povod da postavi šire pitanje vezano za ulogu i rad Instituta nacionalnog pamćenja, koji se od početka angažovao u istraživanju događaja u Jedvabnom. Zadatak INP-a je poznat, piše Novak; njegova uloga je da istražuje „bele mrlje“ iz istorije Poljske u razdoblju 1939-1989. Pa ipak: tehnički je nemoguće raditi istovremeno na svim „mrljama“ i činjenicama iz istorije četrdesetomilionskog društva. A ako je to nemoguće – kakva će biti selekcija? Koja pitanja će stručnjaci Instituta najpre istraživati? Ta odluka – tvrdi Novak – uvek će biti proizvoljna; ne postoje nikakvi „naučni“ standardi koji bi pokazivali kakav treba da bude oblik istorijske edukacije Poljaka i njihovog „pogleda na prošlost“.

Rad Ureda za edukaciju INP-a, tvrdi dalje Novak – a još više interpretacije, izveštavanje o tom radu i selektivan izbor za koji se odlučuju liberalni mediji – sve više liči na dosledan medijski obračun sa „herojskom“ vizijom Poljske i poljske istorije. To više nije „traganje za istorijom“: to što se dešava u medijima podseća na ideološki motivisanu dekonstrukciju. Vreme Drugog svetskog rata – vreme kada je (možda poslednji put toliko snažno i ubedljivo) potvrđeno da je zajednica Poljaka nešto doista vredno – posle ideološke obrade pretvara se u „vreme kolektivne krivice“.

Po Novakovom mišljenju, u savremenoj Poljskoj došlo je do sukoba dveju „vizija istorije“: „herojske“ ili monumentalne, vizije čiju građu predstavljaju herojski poduhvati, i „skeptičke“ vizije, „istorije iz istraživačkog odeljenja“, koja traga za zločinima i zločincima i u kojoj nema mesta ni za šta što nije povezano sa (tuđom) patnjom i (našim) stidom. Krakovski istoričar podseća na radove engleskog teoretičara istorijske edukacije, Herberta Baterfilda

³ Andrzej Nowak, „Westerplatte czy Jedwabne”, *Rzeczpospolita*, 01. 08. 2001.

(Butterfield), koji je svojevremeno nazvao taj način rada među istoričarima „vigovskom pogreškom“⁴: po tom mišljenju, istorijsko istraživanje mora da ima svoju neposrednu društvenu *svrhu*.

Ni „monumentalna“ ni „istraživačka“ istorija nisu objektivne: cilj prve je da formira i osnaži jednu zajednicu, a druge da „nađe krivca“. „Pa ipak – piše Novak – među njima postoji jedna bitna razlika. ‘Konzument’ monumentalne istorije je svestan da je u pitanju neka idealizacija; spomenik koji posećujemo simbolično izražava tu idealizaciju. ‘Kritička istorija’ se, pak, sve više *pravi* da je, u stvari, ‘objektivna’; njeni konzumenti nisu svesni da zapravo imaju posla sa jednom interpretacijom“.

Osim te zablude, postoje – upozorava Novak – i dosta zabrinjavajuće društvene posledice. „Monumentalna istorija“, naime, služi izgradnji neke šire zajednice i podstiče lojalnost prema njoj. „Vojničko groblje – pisao je o tome Henrik (Henryk) Elzenberg, jedan od najvažnijih učitelja čuvenog poljskog pesnika Zbignjeva Herberta (Zbigniew Herbert). – Nikada i nigde nisam toliko snažno osećao sponu koja povezuje Poljake kao naciju. Ovi spomenici i krstovi sačinjavaju neki zbir zajedničkog života. Ima tu svega: samožrtvovanja jednih i bola njihovih bližnjih, junaštva i postojanja jedne ‘duhovne zajednice’“.

Cilj sledbenice „kritičke istorije“, prema Novaku, jeste da se ta „duhovna zajednica“, „zajednica ponosa“, dekonstruiše. Problem je u tome što oni nemaju šta da predlože kao zamenu: zajednica se ne može graditi na temeljima zajedničkog stida; „zajednica stida“ je jedno nemoguće biće, nešto što ne postoji.

Novak pravi jasnu razliku između ultra-liberalnih medija – u koje pre svega ubraja dnevnik Adama Mihnjika *Gazetu viborču*, koja je veoma angažovana u prilog „dekonstrukcije po svaku cenu“ – i INP-a, koji je za njega oličenje „treće vizije istorije“: *objektivne* vizije, u kojoj „nema mesta ni za ponos ni za stid, za koju je jedini cilj – objektivna istina“.

Odgovor zamenika upravnika INP-a, profesora Pavla Mahceviča, više liči na podršku negoli na formalnu polemiku. Nije ni čudo: Mahcevič – povezan, kao i Novak, sa demokratskom opozicijom osamdesetih godina – takođe se zalaže za „treću vrstu istorije“,

⁴ Herbert Butterfield, *Whig Interpretation of History*, W.W. Norton, London, 1965.

onu koja je „slobodna od ponosa i slobodna od stida“. On podržava i Novakovo mišljenje o novinarima i političarima koji „ne znaju baš mnogo o istoriji, ali ne sumnjaju ni za trenutak da je došlo vreme za jednu instant reviziju slike naše, poljske prošlosti: Jedwabne je za njih odličan razlog da se ‘opsesija poljske nevinosti’ zameni ‘opsesijom poljskog stida’“⁵.

Srećom, Mahcevič je svestan ovih pokušaja i, kao pristalica „treće vrste istorije“, ne podržava ih. Istovremeno, on nudi rečitu odbranu svih radova i istraživanja Instituta, koji imaju za cilj da se razjasne „bele mrlje“ poljske okupacione prošlosti. „Prećutkivanje svih sramnih stvari i događaja nije nikakvo rešenje. Oni će nam se vratiti, kad-tad, isto kao što se, posle šezdesetak godina, vratilo i Jedwabne, i druga mesta, a sa njima i celi ‘čvor’ poljsko-jevrejskih odnosa“ – piše Mahcevič.

Dvojca profesora ne slažu se u jednom: Mahcevič – za razliku od Novaka – tvrdi da je „u stanju da oseća ponos i na svečanoj sahrani Jevreja-poljskih građana ubijenih u Jedwabnom 1941: to je ponos da smo, kao Poljaci, bili u stanju da se suočimo sa najtežim problemima iz naše prošlosti“.

Ta dilema ostaje, verovatno, zauvek otvorena. Međutim, diskusija Novaka i Mahceviča može pre svega da posluži kao upozorenje onima koji su spremni da „zajedno sa prljavom vodom izbace i dete“, to jest da traganje za istinom i konkretnom krivicom pretvore u „permanentno okrivljavanje“ svog sopstvenog društva.

Nadu da neka „zlatna sredina“ ipak postoji pruža i događaj koji se desio pre nekoliko dana, sedmog decembra 2002. godine. Već deset godina, na taj dan najugledniji poljski katolički nedeljnik, *Tigodnjik pówšehni* (*Tygodnik Powszechny*), dodeljuje svoj „Orden reda svetog Đorđa“, namenjen onima koji se – poput svetog Đorđa, oličenja viteških vrlina – bore sa „aždajama“ savremenog života. Ovoga puta, orden sv. Đorđa dodeljen je – za borbu sa „aždajama zaborava, ‘lažnog pamćenja’ i antisemitizma“⁶ – upravniku Instituta nacionalnog pamćenja, profesoru Leonu Kieresu.

⁵ Paweł Machcewicz, „I Westerplatte, i Jedwabne“, *Rzeczpospolita*, 09. 08. 2001.

⁶ Citat iz *Laudacja Kapituły Orderu św. Jerzego*, Kraków, 7. 12. 2002.

Wojciech Stanisławski

WESTERPLATTE OR JEDWABNE?:
DEBATES ON HISTORY AND
„COLLECTIVE GUILT“ IN POLAND

Summary

The author analyzes recent Polish debates on researching silenced aspects of national history and the problem of the “collective guilt”. One of the major questions arising in these debates is: does the study of “white spots” from the past (have to) lead to a trauma of continuous collective self-blame? In Poland, a specialized institution, the Institute of National Memory, was founded in 1998, engaging in research, documentation and public education on events related to German and Soviet occupation during WWII and the activity of political police under communism. Polish debates on the past got particularly inflamed after the discovery made by the historian J.T.Gross on the participation of Poles in the massacre of Jewish inhabitants of the town of Jedwabne in 1941. His book published in 2000 provoked a heated debate in which methodological, political and moral arguments were used on both sides. This case also occasioned a polemic between two prominent historians, identifying two basic visions of national history: the “monumental” one, recognizing only the heroic deeds that the nation takes pride in, and the “skeptical” one, which looks for silenced and shameful facts. Though both participants in the polemic opt for the third vision, the “objective” history which dispassionately seeks the truth, one of them stresses the role of the monumental history in maintaining the cohesion of the national community, while the other emphasizes that the collective acknowledgement of the nation’s crimes can be a basis for national pride.

Key words: collective memory, “collective guilt”, Poland, Institute of National Memory, debate, history, truth.